

17. Пріоритетні питання державної політики у сфері архівної справи та діловодства [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.archives.gov.ua/News/22_06_2010_pytannya.php. — Назва з екрану.
18. Про електронний цифровий підпис : Закон України №852-V від 22 травня 2003 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.archives.gov.ua/Law-base/Laws/index.php?2003-852-4>. — Назва з екрану.
19. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України №851-IV від 22 травня 2003 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.archives.gov.ua/Law-base/Laws/index.php?2003-851-4>. — Назва з екрану.
20. Про затвердження Державної програми розвитку архівної справи на 2006 — 2010 роки : Постанова Кабінету Міністрів України №92 від 1 лютого 2006 року // Офіц. вісн. України. — 2006. — №5. — С.81-83.
21. Про затвердження Державної цільової науково-технічної програми впровадження і застосування грид-технологій на 2009 — 2013 роки : Постанова Кабінету Міністрів України №1020 від 23 вересня 2009 року // Уряд кур'єр. — 2009. — 14 жовтня. — С.9.
22. Про Національну програму інформатизації : Закон України №74/98-ВР від 04.02.1998 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/document%5C1542964%5Czakon1.htm>. — Назва з екрану.
23. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки:Закон України №537-V від 9 січня 2007 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=537-16>. — Назва з екрану.
24. Про схвалення Концепції Державної цільової національно-культурної програми створення єдиної інформаційної бібліотечної системи «Бібліотека-XXI» : розпорядження Кабінету Міністрів України № 1579-р від 23 грудня 2009 року // Уряд. кур'єр. — 2010. — 6 січня. — С.16.
25. СБУ оновлюватиме відкритий електронний архів шоденно [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ura.in.ua/book/?p=205>. — Назва з екрану.

Надійшла до редколегії 10.06.2010 р.

УДК 022/023

В. П. ЖУКОВА

ВПЛИВ ЧИННИКІВ НА ПРОФЕСІЙНО-ДІЯЛЬНІСНЕ СЕРЕДОВИЩЕ БІБЛІОТЕКИ

Систематизовано негативні та шкідливі чинники професійно-діяльнісного середовища бібліотеки.

Ключові слова: бібліотека, професійно-діяльнісне середовище, чинники середовища, негативні та шкідливі чинники, умови праці.

Систематизированы вредные и опасные факторы профессионально-деятельностной среды.

Ключевые слова: библиотека, профессионально-деятельностная среда, факторы среды, вредные и опасные факторы, условия труда.

The main negative and harmful factors of the professional-functional environment.

Key words: *library, the professional-functional environment, factors of the environment, negative and harmful factors, work conditions.*

Професійно-діяльнісне середовище (ПДС) бібліотеки є об'єктом, який потребує постійного захисту. Нині спеціалістам бібліотечно-інформаційної сфери необхідно здобути знання суміжних галузей, щоб уникнути небезпечних умов праці.

ПДС бібліотеки перебуває під впливом багатьох чинників бібліотечного простору, котрі за певної ситуації можуть бути чинникам макросередовища (соціально-політичні, економічні, технологічні й екологічні) та мікросередовища (ергономічні, виробничого середовища і трудового процесу) об'єднані професійно-діяльним середовищем бібліотеки (ПДС).

Основна **мета** статті — розглянути вплив чинників на професійно-діяльнісне середовище бібліотеки. Завдання: розглянути вплив на ПДС чинників макросередовища та мікросередовища; систематизувати негативні та шкідливі чинники ПДС; розглянути негативний вплив чинників ПДС на персонал бібліотеки.

Політика держави щодо діяльності бібліотек, у першу чергу, має здійснюватися в напрямках престижності професії, фінансування галузі, інноваційного розвитку, запровадження новітніх технологій, здатних удосконалювати умови праці й утримувати бібліотечні фонди, виробництво інформаційних продуктів і послуг, а також сприяти ефективній експлуатації електронних комунікацій бібліотеки. Практично жоден з чинників зовнішнього середовища неможливо контролювати або впливати на нього.

Чинники макросередовища поділяють на чинники прямої й опосередкованої дії. До найголовніших чинників прямої дії належить законодавчо-правова база: Конституція України, Кодекс законів про працю, Закони України про бібліотеки та бібліотечну справу, охорону праці, пожежну безпеку та ін. Чинне законодавство України в одних випадках сприяє розвитку галузі, а в інших, навпаки, — гальмує його. Нині стан законодавства в Україні характеризується ускладненнями та мінливістю, що пов'язано з невизначеністю розвитку суспільства в перехідний період. До утворення чинників прямого впливу також причетні певні суб'єкти — державні органи, громадські бібліотечні об'єднання, трудові ресурси бібліотек; взаємовідносини з користувачами бібліотеки, постачальниками, конкурентами, меценатами тощо, а також система безперервної бібліотечної освіти [7].

Середовище опосередкованої дії охоплює своїм впливом бюджет, нормативно-правову базу, освіту, науково-інформаційне забезпечення, суспільні відносини й інституції. Цим чинникам властивий високий рівень варіативності, невизначеності й непередбачуваності.

Серед чинників опосередкованої дії можна назвати: політичні, економічні, соціокультурні, науково-технічні, екологічні, міжнародні, соціальні (родинно-побутові), психологічні та генетичні (спадковості).

Чинники мікросередовища бібліотеки охоплюють її внутрішній управлінський, економічний і виробничий потенціал та підлягають обов'язковому контролю й регулюванню. У загальному вигляді ці чинники являють собою невід'ємну частину мети, організації, управління, МТБ, структури, кадрового ресурсу, функцій, технологій, бібліотечних фондів, читачів, тобто носії цих чинників — елементи бібліотеки. Стратегічною метою бібліотеки є ефективна та якісна праця персоналу. Елементами мікросередовища слід вважати: кадровий потенціал бібліотеки, її соціальну інфраструктуру, умови й охорону праці, матеріальне стимулювання, виробниче навантаження, соціальний захист працівників, соціально-психологічний клімат колективу, позаробочий час і використання дозвілля. Саме чинники внутрішнього середовища впливають на функціональні обов'язки персоналу, технологічні та виконавські процеси, якість та ефективність праці, умови виробничого процесу. Чинники мікросередовища відтворені в ІСО, ДСТУ, нормативних та інструктивних матеріалах, у літературі з гігієни й охорони праці. Їх умовно поділяють на ергономічні, виробничі. У мікросередовищі бібліотеки чинники постійно існують у системі безпека/небезпека [4; 5].

Негативний вплив небезпечних і шкідливих виробничих чинників за певних ситуацій призводить до травм, раптового погіршення здоров'я, зниження працездатності, хвороб і навіть до фатальних наслідків. До таких чинників, як зазначено в державному стандарті «Негативні та шкідливі виробничі чинники» [4], належать фізичні чинники: предмети, що падають; температура, вологість, іонізація; підвищений рівень шуму; іонізуючі, лазерні, електромагнітні, інфрачервоні, світлові, ультрафіолетові випромінювання; електричний струм; гострі кромки обладнання, робота на висоті тощо; хімічні чинники: хімічний склад повітря в приміщенні бібліотеки та бібліотечного пилу; біологічні чинники: бактерії, віруси, гриби; естетичні чинники: гармонійність світлокольорової композиції, звукового середовища, ароматів, робочої пози та рухів; композиційна єдність предметів інтер'єру і технологічного обладнання (про такі чинники йдеться в літературі з гігієни праці, безпеки життєдіяльності й охорони праці).

Як чинники ризику розглядають такі чинники впливу, котрі не є безпосередньою причиною захворювань, але підвищують імовірність їхнього виникнення. Серед них особливо важливі первинні, що зумовлюють зародження патологічного процесу. Знання цих ризиків передбачає, передусім, профілактику, що робить боротьбу з ними результативнішою. Серед чинників ризику переважають психологічні залежності, відсутність належних умов праці, стосунки в сім'ї, а також забрудненість середовища шкідливими речовинами.

Максимальну роль відіграють чинники середовища, за наявності яких реалізуються зазначені вимоги. Вони мають назву гранично допущених рівнів або концентрацій, значення яких надаються у відповідних нормативно-технічних документах і стандартах системи безпеки праці. Матеріальними носіями шкідливих та небезпечних чинників є об'єкти, що формують виробничий процес, а також загальножиттєві чинники середовища, котрі оточують працівника: предмети праці, засоби праці, продукти праці, технології, операції, дії, кліматичне середовище, флора, фауна, люди тощо. Загрозам цих чинників підлягають не лише ПДС у цілому, але й персонал, користувачі, фонди, технічні засоби та обладнання.

Праксеологічна й ергономічна науки визначають чинники трудового процесу, до яких, зокрема, належать: важка праця — навантаження на опорно-руховий апарат і функціональні системи організму (серцево-судинну, дихальну, нервову та ін.), які забезпечують діяльність організму, монотонність трудового процесу, режим роботи, психофізіологічні (фізичні перевантаження — статичні, динамічні та нервово-психічні перенавантаження — розумове перенавантаження, перенапруження аналізаторів, монотонність праці, емоційні й інформаційно-психологічне перенавантаження), робоча поза, режим праці та відпочинку, травматична небезпека, зокрема механічні примусові положення тіла при напруженості окремих органів. На нашу думку, для працівників інформаційно-бібліотечної сфери особливу роль відіграє інформаційно-психологічне навантаження, що належить до психофізіологічних чинників.

Наразі бібліотека посідає важливе місце в інформаційному суспільстві, а її провідним ресурсом є особистість бібліотекаря. Саме тому в процесі накопичення інформації суттєву роль починають відігравати особистісний аспект і суб'єктивність. Різноманітність типів особистості, позицій, реакцій, орієнтацій та переваг формує культурний модус особистості, безпосередньо пов'язаний з умінням засвоювати інформацію. У психології, бібліотекознавстві та системі соціальних комунікацій у процесі трудових відносин визначають ситуаційні, особистісні та каналні чинники. До ергономічних чинників належать: людський чинник, ефективність, якість, творчу активність, швидкість, надійність, безпомилковість, своєчасність, точність, гігієнічні й антропометричні показники. На них зважають у середовищі «людина — ергономічне обладнання». Зазначені чинники, котрі в процесі професійної діяльності впливають на бібліотечного працівника, можна об'єднати в групи: чинник виробничого середовища, трудового процесу й ергономічні чинники у взаємодії.

Небезпечні та шкідливі чинники за впливом на людину поділяються на три групи: активні, пасивно-активні й пасивні. До активних належать ті, що енергетично впливають на людину, зокрема механічні, термічні, електричні, електромагнітні, хімічні, біологічні та психофізіологічні.

Пасивно-активними вважають чинники, що набувають активності завдяки енергії, носіями якої є людина чи обладнання: гострі нерухомі предмети, малий коефіцієнт тертя, нерівність поверхні, якою рухається людина чи обладнання, а також нахили та підйоми. До пасивних належать чинники, вплив яких опосередкований: небезпечні властивості, пов'язані з недостатньою міцністю конструкцій, завантаженістю проходів тощо.

Організм людини необхідно розглядати як динамічну систему, котра безперервно адаптується до навколишнього середовища через функціональні зміни окремих органів і відповідне напруження регуляторних механізмів. Окрім зовнішніх чинників, на здоров'я людини впливають спадковість або схильність до певних захворювань. До порушень у розвитку організму людини призводять зміни в спадковості і численні трансформації середовища. Начинники, що загрожують здоров'ю бібліотечних працівників, необхідно зважати й усувати в щоденній діяльності бібліотек. Отже, недотримання санітарно-гігієнічних норм створює загрозу для працівників, що може мати негативні наслідки для здоров'я людини.

На базі аналізу чинників ПДС бібліотеки об'єктами, котрі в деяких випадках виявляються небезпечними, можуть бути особистість (людський чинник), процеси, обладнання й інші складові виробничого середовища. З урахуванням того, що майже третину свого життя ми перебуваємо на роботі, найважливішим чинником, який впливає на наше здоров'я, є умови професійної діяльності. Учені довели, що працездатність людини, як і будь-яка інша функція організму, з часом змінюється: впродовж доби, тижня, року. За фазою активності обов'язково настає період зниження працездатності. Порушення цього співвідношення спричиняє як мінімум зниження концентрації уваги та підвищену втомлюваність. Основу добових біоритмів становить цикл «активність — відпочинок (сон)». Зазвичай пік працездатності людини припадає на першу половину дня. У другій половині настає спад продуктивності, а за ним — невеликий підйом працездатності, який триває з 17-ї до 20-ї години, що далі переходить у нічні («мертві») години. На думку медиків, ігнорування природи біоритмів може призвести до серйозних проблем зі здоров'ям. Якщо організм упродовж тривалого часу не може знову мобілізувати сили й увійти до свого природного ритму, у ньому відбуваються негативні зміни, що призводять до критичного стану. Зробити ідеальний вибір роботи з урахуванням власних біоритмів фактично неможливо. Окрім того, фізіологічна надійність особистості працівника бібліотеки залежить, зокрема, від аналізаторів (зорового, слухового, вестибулярного, смакового, нюхального, шкіряного, рухового, вісцерального), за допомогою яких людина контактує з навколишнім середовищем, зважаючи на негативні чинники середовища [8].

Рис. 2.1. Вплив людського чинника на кадровий ресурс (КР) у професійно-діяльній середовищі бібліотеки

Чинники ПДС характеризуються різним ступенем впливу на ті чи інші робочі місця та робочі зони — підрозділи бібліотеки, залежно від професійних і виробничих обов'язків. Якщо в бібліотеці автоматизацію здійснено повністю в усьому ПДС, то тією чи іншою мірою фізичні чинники ПК, зокрема рівень шуму, іонізуючі, лазерні, електромагнітні, інфрачервоні, світлові, ультрафіолетові випромінювання й електричний струм, впливатимуть як на середовище, так і на персонал бібліотеки в цілому. Проте в більшості бібліотек 8-годинний робочий час за ПК проводять працівники відділів автоматизації бібліотечних процесів та інформаційно-бібліографічного відділу. Крім того, саме на працівників цих відділів, а також на адміністративний підрозділ бібліотеки більше, ніж на інші робочі зони, припадає інформаційно-психологічне навантаження. Бібліотеки, де штати не відповідають кількості складу користувачів та їхнього навантаження, перебувають під впливом чинника трудового процесу, що стосується важкості праці. На всі без винятку структурні підрозділи бібліотек впливають соціально-психологічні, естетичні та група ергономічних чинників, а саме: людський чинник, ефективності, якості, творчої активності, швидкості, надійності, безпомилковості, своєчасності, точності; гігієнічних і антропометричних показників, а також комунікаційні (ситуаційні, особистісні, каналні). Під взаємовпливом фізичних, хімічних і біологічних чинників переважним чином перебувають працівники відділів книгозберігання й обслуговування.

Процесна декомпозиція управління ПДС дозволяє вирішити структуру процесу, об'єкт, предмет, засоби та функції управління. Цілеспрямоване вивчення управління ПДС бібліотеки потребує знання чинників, які впливають на ефективність цього процесу, а також урахування матеріально-технічних, соціально-економічних, фізіологічних і психологічних умов.

Дія чинників ПДС є подвійною: з одного боку, вони впливають на функціональний стан, працездатність і здоров'я людини, а з іншого — на показники надійності, швидкості діяльності, а також точності роботи людини. Головні вимоги до урахування чинників ПДС полягають у тому, що: чинники ПДС бібліотеки при їхній комплексній взаємодії на співробітників не повинні чинити негативного впливу на здоров'я під час професійної діяльності впродовж значного часу; не повинні знижувати надійність і якість роботи працівників бібліотеки (їхньої працездатності) при взаємодії чинників середовища протягом робочого дня. Для виконання викладених вище вимог необхідно застосовувати заходи щодо захисту тих, хто працює в бібліотеках.

Для гігієнічної оцінки існуючих умов і характеру праці на робочих місцях розроблено «Гігієнічну класифікацію праці за показниками шкідливості та небезпечності чинників виробничого середовища важкості та напруженості трудового процесу» [4]. Гігієнічна класифікація базується на принципі диференціації умов праці залежно від фактично визнаних рівнів чинників виробничого середовища (показники мікроклімату, вміст шкідливих речовин у повітрі робочої зони, рівні шуму, інфразвуку й ультразвуку, рівні освітленості тощо) і трудового процесу (показники важкості праці — фізичне навантаження, піднімання та переміщення вантажів, стереотипні рухи за зміну, статичне навантаження, робоча поза, нахили корпусу, переміщення в просторі та напруженості праці; інтелектуальні, сенсорні, й емоційні навантаження, монотонність навантажень, режим праці порівняно із санітарними нормами, правилами, гігієнічними нормативами, а також можливим впливом їх на стан здоров'я працюючих. Згідно з гігієнічною класифікацією праці за показниками шкідливості та небезпечності чинників виробничого середовища, важкості та напруженості трудового процесу, умови праці розподіляються на чотири класи [3].

Традиційно умови праці оцінювалися через порівнювання фактичних рівнів виробничих чинників на робочих місцях з нормативним значенням останніх. Принципово іншим є розроблений установами МОЗ АМН України підхід до комплексної оцінки умов праці. Він ґрунтується на таких документах, як: «Класифікація умов праці за показниками шкідливості та безпеки чинників виробничого середовища, важкості та напруженості трудового процесу» та «Критерії оцінки умов праці». Важливо, що нова класифікація надає змогу оцінити умови праці, навіть коли одночасно діють кілька чинників однієї й тієї ж або різної природи. Таким чином, йдеться про створення безпечних умов праці роботодавцями [6].

Таким чином, розвиваючи положення про ПДС як сукупність умов реалізації бібліотекою своїх суспільних функцій і завдань соціально-комунікаційної установи, що забезпечує доступ до інформації та знань, проаналізовано чинники формування й функціонування бібліотеки на макро- (професійно-діяльнісному) та мікро- (виробничо-діяльнісному)

рівнях. Доведено, що чинниками формування професійно-діяльнісного середовища бібліотеки є чинники макросередовища та мікросередовища бібліотеки. До чинників макросередовища належать: екологічні, соціальні, політичні, економічні й технологічні. Ці чинники практично не піддаються впливові, проте, від них залежать організація роботи бібліотеки, її фінансування, матеріальна база, інноваційні процеси тощо. Чинники мікросередовища поділяються на три блоки: виробничого середовища, трудового процесу й ергономічні чинники. У ПДС бібліотеки вони завжди взаємодіють між собою і за певних обставин можуть перейти з безпечного режиму в небезпечний, завдаючи шкоди ефективності праці та стану здоров'я персоналу бібліотек і знижуючи якість кадрового ресурсу в цілому.

Чинники ПДС через дію на стан здоров'я та психічний настрій персоналу бібліотеки впливають на працездатність, ефективність праці й якість кадрового ресурсу. На макрочинники ПДС можна впливати, запобігаючи ризикам. Запобігання ризикам у ПДС здійснюється через вивчення та застосування на практиці правил охорони праці, санітарно-гігієнічних норм, створення відповідних умов праці для персоналу бібліотек, прогнозування та моделювання ситуацій.

Список літератури

1. Бегун В. В. Поняття про людський чинник у виникненні небезпек / В. В. Бегун // *Безпека життєдіяльності*. — 2004. — № 11. — С. 30–35.
2. Жукова В. П. Негативні та шкідливі чинники у професійно-діяльнісному середовищі бібліотеки / В. П. Жукова // *Сталий розвиток в контексті проблем формування особистості та ідей Г. С. Сковороди : матеріали наук.-практ. конф. в межах Великого проекту «Григорій Сковорода — 300»*, 16-17 жовт. 2008 р. / Харк. нац. техн. ун-т сільського господарства. — Х., 2008. — С. 324–329.
3. Катренко Л. А. Охорона праці в галузі освіти : навч. посіб. / Л. А. Катренко, І. П. Пістун. — Суми : Унів. кн., 2001. — 339 с.
4. Система стандартів безпеки праці : сб. : изд. официальное. — М. : Издательство стандарты, 2002. — 102 с. — (Межгосударственные стандарты).
5. Системы менеджмента качества : руководящие указания по улучшению деятельности : ИСО/ПМС 9004. — М. : ВНИИС, 1999. — 44 с.
6. Трахтенберг І. М. Праця і здоров'я — гармонія чи протиріччя? : Медичний та соціальний аспекти / І.М. Трахтенберг, М.М. Коршун // *Безпека життєдіяльності* — 2005. — № 2. — С. 59–63.
7. Трудовое право Украины в вопросах и ответах : учеб.-справоч. пособ. — Изд. 2-е, перераб. и доп. / под ред. В. В. Жернакова. — Х. : «Одиссей», 2002. — 656 с.
8. Трушкина Л. Ю. Гигиена и экология человека : учеб. пособ. / Л. Ю. Трушкина, А. Г. Трушкин, Л. М. Демьянова. — Ростов / н.Д. : Феникс, 2003. — 448 с.

Надійшла до редколегії 21.06.2010 р.